

A fogyatékosügyi mozgalom részvétele a szakpolitikákban 1998 óta Magyarországon

The participation of the disability movement in policy-making in Hungary since 1998

Petri Gábor¹ – Hruskó Erika²

<https://doi.org/10.51624/SzocSzemle.2023.4.2>

Beérkezés: 2023.09.03.

Átdolgozott változat beérkezése: 2023.11.29.

Elfogadás: 2023.11.30.

Összefoglaló: A fogyatékos emberek társadalmi mozgalma történetileg befolyásolta a liberális demokráciák fejlődését. A fogyatékosokkal élő embereket érintő progresszív szakpolitikai változások a fogyatékosügyi mozgalom nyomására történtek. Ugyanakkor nem világos, hogy a civil érdekvédelmi térnek az erodálódó demokráciákban tapasztalható zsugorodása mennyiben érinti a fogyatékosügyi mozgalmat. Tanulmányunk a hazai fogyatékosügyi mozgalom 1998 óta eltelt időszakát vizsgálja a szakpolitikai bevonódás szintjeire és az érdekvédelmi lehetőségek változására fókuszálva. Tapasztalt mozgalmi szereplőkkel készült interjúkra (15) építve, és szakpolitikai dokumentumok vizsgálatával megállapítható, hogy a hazai fogyatékosügyi mozgalom bevonódása jelentősen romlott a 2010-es évek kezdete óta. A konzultációs platformok kiüresedtek, a kormányzati reakciótól tartva a szervezetek rendszeresen öncenzúrát gyakorolnak a kommunikációjukban, és kerülnek a kormányzat kritikáját. A mozgalom széttöredezett. A fogyatékosokkal élők igényeinek emberi jogi keretezése egyre kevésbé preferált kormányzati oldalról, az emberi jogokkal szembeni mozgalmi hozzáállás apatikus. Szűkült a média és a független emberi jogi intézmények elérése is.

Kulcsszavak: fogyatékosügyi mozgalom, bezáródó tér, civil társadalom, emberi jogok, poszt-szocializmus

Abstract: The disabled people's movement has successfully lobbied for progressive policy changes around the world. The movement's achievements have influenced today's liberal democracies. However, it remains unclear what happens to disability movements in eroding democracies where the space for civil society advocacy is shrinking. This paper explores the Hungarian disability movement and how the movement's participation in policy-making has changed since 1998. The inquiry builds on 15 interviews with experienced disability advocates and document analysis of policy papers. Our study shows that the Hungarian disability movement's involvement in policy-making has shrunk markedly over the last decade. Consultative platforms have been hollowed out, and disability advocacy organisations often self-censor their public statements in fear of government response. The movement has become fragmented. The government's policy mechanism has shifted away from the human rights approach. The movement's access to the media and access to independent human rights bodies have also shrunk.

Key words: disability movement, shrinking space, civil society, human rights, post-socialism

1 Honorary Lecturer, Tizard Centre, University of Kent és Research Affiliate, CEU Demokrácia Intézet, email: petri.gabor@gmail.com

2 Független érdekvédő, email: hruskoerika@gmail.com

Bevezetés

A fogyatékosággal élő emberek társadalmi mozgalmá az 1970-es évek óta jelentős hatást gyakorolt a liberális demokráciák fejlődésére. A fogyatékosügyi mozgalom szakpolitikákra tett hatását szemléltetik világszerte a fogyatékoságon alapuló diszkriminációt tiltó törvények, az épített környezet és a szolgáltatások akadálymentesítésének követelményei, a fogyatékosággal élők számára nyújtott közösségi alapú szolgáltatások elterjedése, a bentlakásos intézeti rendszerek kiváltása, progresszív jogképességi törvények, a politikai részvétel (például szavazati jog) lehetővé tétele stb.

Az érintett csoportok (például hallássérült, látássérült, mozgáskorlátozott, értelmi fogyatékosággal élő, autista, siketvak, halmozottan sérült, újabban pszichoszociális fogyatékosággal élő emberek) és igényeik heterogenitása, a fogyatékosfogalmak időbeli és térbeli változatossága, és az ezekhez kapcsolódó gazdasági, társadalmi, politikai és kulturális (például diszkurzív) folyamatok komplexitása (Barnes–Mercer 2010, Goodley 2012) megnehezíti a fogyatékoságpolitikai változások pontos kutatói analízisét. A fogyatékosügyi szakpolitikák beágyazódnak a tágabb közpolitikákba (például Oliver 1990, Roulstone–Prideaux 2012, Kálmán–Könczei 2004), és néha csak részszabályokban vagy apró módosításokban tetten érhetők. Történeti beszámolók (Pettinicchio 2019, Hegedüs et al. 2009, Waltz 2015, Pelka 2012) szerint a fogyatékosügyi szakpolitikák a közpolitika résztvevői és a fogyatékosággal élőkért felszólaló szervezetek közötti tárgyalások során alakultak és alakulnak ki ma is. A fogyatékosügyi mozgalom tehát a történeti szakirodalom alapján főszereplője a szakpolitikák progresszív változásainak: az érintetteket képviselő vagy azok nevében (például szülői/szakember vezetéssel) felszólaló szervezetek évtizedek óta tiltakozásokat szerveznek, törvényjavaslatokat nyújtanak be, nyomást gyakorolnak, és a nyilvánosságot is tájékoztatják követeléseikről.

A fogyatékosügyi mozgalmat azonban a mozgalomkutatók és a politikatudományi, például a demokráciakutatások is konzekvensen ignorálják. Például fontos, a hazai vagy térségbeli társadalmi mozgalmi kérdések összefoglalását ambicionáló munkákból hiányzik a fogyatékosággal élő emberek mozgalmaira való érdemi hivatkozás, értő elemzésük pedig fel sem merült (például Antal 2018, Mikecz 2020, Dobbins–Labanino 2023) – és nagyhatású nemzetközi alapkönyvekből is kimarad (például della Porta–Diani 2020). Mintha a politikában és a társadalmi mozgalmak között sem létezne, és nem is számítana a népesség 15 százalékát kitevő (WHO 2012), a normától eltérő testi vagy kognitív működése miatt speciális igényű társadalmi csoport és annak a demokráciák működését lényegi szinten érintő követelése. Magyar kutatóként még nehezebb a dolgunk: maga a fogyatékoságtudomány (*disability studies*) is évtizedeken át főleg csak az angolszász mozgalmakról írt (Oliver 1997, Shakespeare 2013, Trevisan 2016), és csak nemrég fordult perifériás/félperifériás mozgalmak felé (Berghs et al. 2019). A rendelkezésre álló irodalom döntően angol nyelvű, a félperifériás, poszt-szocialista régióról elemzéseket nem közöl, ehelyett a magországok (Nyugat-Európa, Skandinávia, USA stb.) mozgalmi történetét és mai követeléseit kvázi normaként kezelő elemzéseket

közül – a magyar kutató ezért afféle „kontextusvakságban” próbálja azonosítani a hazai mozgalmat befolyásoló faktorokat (Petri 2019). Tanulmányunknak nem lehet ambíciója, hogy ezt a hiátust teljesen betöltse, vagy hogy összehasonlítsa a fogyatékosügyi mozgalmat más (például munkavállalói, női, LMBT+, környezetvédő) mozgalmakkal – célunk mindössze az, hogy empirikus adatokra építve mutassuk be a fogyatékosággal élő embereket képviselő mozgalom közpolitikai bevonódásának változását.

Fontos trend, hogy a 2000-es évek végétől a kutatásokban és magában a mozgalomban is elmozdulás történt, ezt néhol paradigmaváltásnak is nevezik (Harpur 2012). Előtérbe került az emberi jogok kutatása, így a fogyatékosügyi mozgalmat érintően ma dominálnak az emberi jogi tanulmányok: a kutatók érdeklődését a fogyatékosággal élő személyek jogairól szóló 2006-os ENSZ-egyezmény (angolul Convention on the Rights of Persons with Disabilities, betűszóval: CRPD) és annak „végrehajtása”, például egyes lehatárolt „jogok” kérdése keretezi (Degener 2016). Magának a fogyatékosügyi mozgalomnak vegyes nézetei vannak erről: sok mozgalmi szereplő, különösen nemzeti és alsóbb, helyi szinten távolról sincs meggyőződve az emberi jogi narratíva hatékonyságáról – aktivisták kevéssé ismerik az emberi jogi törvények elvont rendszerét, ráadásul az emberi jogi törvényeket a gyakorlati érdekvédelmi munkában általában gyengének tartják (Petri et al. 2017, Petri, 2019). A CRPD által vezérelt nemzetközi szervezetek céljai és stratégiái ezért sokszor eltérnek a helyi vagy nemzeti, alulról szerveződő aktivizmustól és prioritásaitól – ezen túl a szintek közötti erőforráskülönbség (például jól finanszírozott nemzetközi és forráshiányos helyi közösségek esetén) hierarchikus kapcsolatokat teremthet szervezetek és szintek között (Meyers 2014, 2019). Az kétségtelen, hogy a CRPD keretezte szakpolitikai követelések világszerte befolyásolják mind kormányok intézkedéseit, mind nagyobb mozgalmi szereplők stratégiáit (Sabatello–Schulze 2013).

Tanulmányunk ebben a komplex jogi és szakpolitikai kontextusban vizsgálja a fogyatékosügyi mozgalom és a közpolitika kapcsolatát, a demokratikus erózió kérdésére fókuszálva. A közép- és kelet-európai demokráciáknak az elmúlt évtizedben tapasztalható eróziójáról bőséges szakirodalom áll rendelkezésre (például Cianetti et al. 2020). A de-demokratizálódásról szóló beszámolókat az emberi jogi, LMBT+, nőjogi és környezetvédő civil szervezetek kritikus hangjainak elnyomásáról szóló jelentések kísérik (például Krizsán et al. 2017, Dobbins–Labanino 2023). Ebben a cikkben célunk, hogy feltárjuk: a de-demokratizáció és a jobboldali populizmus által befolyásolt kormányzati működés (Boda 2020) hogyan befolyásolta a progresszív szakpolitikákért folyó fogyatékosügyi mozgalmi küzdelmet, és hogyan változott a fogyatékosügyi mozgalom szakpolitikai pozíciója az elmúlt 25 évben Magyarországon.

Történelmi háttér és kortárs trendek

Az 1990-ig fennálló államszocialista rendszerek látszólag „megoldották” a fogyatékoskérdést. Az államszocializmus a fogyatékosággal élő állampolgárokat politikailag, gazdaságilag és kulturálisan is láthatatlanná tette a társadalom szá-

mára. A kommunista ideológia a produktivizmusra helyezte a hangsúlyt (Mladenov 2017a): a teljes foglalkoztatottságot és a minden állampolgár által végzett munkát hirdették kulturálisan, és ösztönözték szabályozásban. A medikális alapú felmérések és fogyatékosügyi minősítések ezeket a produktivista célokat szolgálták – a munkaképesség „hiánya” volt az ideológiai alapja a speciális szolgáltatásokba való átsorolásnak. A szovjet befolyás alatt álló Kelet-Európa országaiban a szociális szolgáltatások terén a bentlakásos intézmények váltak meghatározóvá, az oktatás és a foglalkoztatás szegregált formái pedig széles körben elterjedtek és megszilárdultak. Az államszocialista rendszerek elnyomták a fogyatékosággal élők szervezeteit és érdekvédelmi kezdeményezéseit. Az érdekvédelmi szervezetek nem működhetek, ahol pedig léteztek, ott az állampárti rendszerekre jellemző stratégiákat kellett alkalmazniuk. Így bár az 1970-es és 1980-as évektől volt némi befolyása a politikára a fogyatékosügyi szervezeteknek (Nádas 2019, Baár, 2015), ez minimális volt. Ez a kizártság a szakpolitikákból súlyos örökséget hagyott maga után (Rasell–Iarskaia-Smirnova 2013), és ma is hatással van a mozgalmak működésére az egész régióban.

Az 1990 utáni posztszocialista időszakot tekintve az egyik legátfogóbb, Nancy Fraser által inspirált elméleti megközelítés, a „posztszocialista fogyatékosügyi mátrix” szerint a régióban az újraelosztás, a kulturális elismerés és a politikai képviselet hármas dimenziójában értelmezhető az érintettek helyzete (Mladenov 2017b). A mozgalom az államszocialista rendszerek civil szektorának örökölt gyengeségével és a posztszocialista neoliberalizmus fogyatékosügyének depolitizáltságával is küzd – ráadásul a szervezetek többsége kényszerű szolgáltatóvá is vált régiószerte (például szociális vagy oktatási szolgáltatásokkal), ami komolyan befolyásolja érdekvédelmi munkájukat (ibid.). Az „államszocialista örökség” és a „posztszocialista neoliberalizáció” így a két rendszer legkárosabb vonásait egyesíti (Mladenov 2017b: 113).

A posztszocialista régióra globális trendek is hatottak: az 1990-es éveket Európa-szerte népszerű, antidiszkriminációs ihletésű fogyatékosügyi törvények hulláma jelezte (Vanhala 2015), ennek hazai eredménye volt az 1998. évi XXVI. sz. törvény a fogyatékos személyek jogairól (Fot.). A Fotot progresszív változások követték a 2000-es években: a fogyatékosügyi szervezetekkel állandó konzultatív platformok alakultak, az állam országos fogyatékosügyi programokba integrálva részterületeken is igyekezett előrelépni, és új szociális szolgáltatások és új pénzbeli ellátások is igyekeztek kompenzálni az érintettek kirekesztettségét. A 2000-es évek végén az ENSZ közgyűlése által elfogadott fogyatékosügyi egyezmény (CRPD) ezen globális progresszív időszak tetetőzéséeként is tekinthető. A CRPD-t Magyarország és a régió posztszocialista országai is ratifikálták.

Az elmúlt évtized trendjei azonban árnyalják a progresszió képét. Kutatások szerint a fogyatékosággal élő embereket érintő szakpolitikák fejlődése megrekedhetett Közép- és Kelet-Európában. Például az EU által biztosított jelentős források és a CRPD-ből származtatott jogi kötelezettségek ellenére a bentlakásos intézetek kiváltását célzó kormányzati intézkedések negatív eredményeket hoztak (Mladenov–

Petri 2020, Šiška–Beadle-Brown 2020): átfogó szolgáltatási reform helyett újabb bentlakásos intézetek születnek a régió több országában, így Magyarországon is (CRPD 2020). A magyar fogyatékosügy más területen is stagnál: a fogyatékosokkal élőknek csak töredéke jut közösségi alapú szolgáltatásokhoz, és ez a 2010-es években gyakorlatilag változatlan maradt (Kozma et al. 2020). A stagnálás életútinterjúkban is tükröződik: az emberi jogi törvények és költséges EU-s projektek sora két évtized alatt kevés hatással voltak a fogyatékosokkal élő emberek életére, akik tartósan kirekesztve érzik magukat (Petri et al. 2023).

Mindez nem jelenti, hogy nincs előrelépés, például a siketek nyelvi jogait biztosító jelyelvi szabályozás (2009. évi CXXV. számú törvény a magyar jelyelvről és a magyar jelyelv használatáról) vagy az akadálymentesítés terén. Azonban friss adatok még az utóbbi esetében is óvatosságra intenek: dacára az elvben kötelező erejű akadálymentesítési szabályoknak és a létező antidiszkriminációs törvényeknek, továbbra is rendszerszinten és súlyosan sértik az akadálymentesítési szabályokat Magyarországon, Szlovákiában és Csehországban is a közpénzek és EU-s források elköltése során (MEOSZ 2023), a jogsértések felszámolásában pedig nem mutatkozik előrelépés.

A fogyatékosági szakpolitikák fejlődésének megrekedése bizonyosan nem független a régióban zajló de-demokratizálódástól és a fogyatékosügyi mozgalmak pozíciójától. Tudjuk, hogy az erodálódó democráciákban az érdekérvényesítő civil szervezeteknek szűkülő lehetőségekkel kell szembenéznük (Carothers 2016, Muiznieks, 2017) a közpolitikai részvétel során. A kritikus civil szervezetek tevékenységét fékező kormányzati stratégiák (Butler 2017) közé tartozhatnak a lejárató médiakampányok, az adminisztratív változtatások, a finanszírozás csökkentése, a túlszabályozás és a konzultációs lehetőségek szűkítése. A demokratikus erózió hatással van a magyar civil társadalomra is. Az emberi jogi (Gerő et al. 2020), a nők jogaiért küzdő (Krizsán–Roggeband 2021) és a környezetvédelmi érdekképviseleti szervezetek (Buzogány et al. 2022) mind hátrányos kormányzati intézkedésekkel szembesültek, és veszítettek korábbi pozíciójukból.

A hazai mozgalmat illetően kutatások (például Keszi et al. 2014) azt találták, hogy a fogyatékosügyi szervezetek együttműködése elsősorban saját fogyatékosügyi csoportjukba tartozó szervezetekkel valósul meg – a szervezetek együttműködését bár fontosnak tartják, de azt konfliktusok nehezítik. A fogyatékosügyben dolgozó hazai civil szektor fejlődése a rendszerváltás óta párhuzamosan történt egyes fogyatékosügyi csoportokban (Hegedűs et al. 2009, Balázs–Petri 2010). A fogyatékosokkal élő embereket országos szinten képviselő civil/non-profit érdekvédelmi szervezetek köréről elmondható, hogy többségükben ernyőszervezetek, amelyek – honlapjaikon elérhető adatok szerint – tagszervezeteiken keresztül több mint száz-ezer tagot képviselnek: például a Mozgáskorlátozottak Egyesületeinek Országos Szövetsége (MEOSZ) 900 helyi tagszervezettel és 100 ezernél több taggal rendelkezik, a Siketek és Nagyothallók Országos Szövetsége (SINOSZ) 12-14 ezres egyéni tag-

sággal, az Autisták Országos Szövetsége (AOSZ) 100 körüli tagszervezettel, az Értelmi Fogyatékosokkal Élők és Segítőik Országos Érdekvédelmi Szövetsége (ÉFOÉSZ) pedig 22 ezer egyéni és száznál több szervezeti taggal bír. Az egyes fogyatékosügyi csoportok szervezeteinek, mozgalmi munkájának és érdekeinek elkülönülése nem magyar sajátosság (Beckett 2006).

E tanulmányban azt tárjuk fel, hogy hogyan vett részt a fogyatékosügyi mozgalom a hazai szakpolitikák alakításában 1998 óta. Elemzésünkhöz jó alap az 1998-as kezdőév, amikortól a Fótban biztosított jogok már a hazai rendszer részei voltak.

Kutatási módszerek

E tanulmány egy tágabb, a kelet-európai fogyatékosügyi mozgalom helyzetét vizsgáló kutatás része, amelyet az első szerző végzett a Nyílt Társadalom Egyetemi Hálózat támogatásával. A projekt négy országban (Bulgária, Magyarország, Románia, Szerbia) zajlott, hasonló kérdésekkel. Jelen tanulmány csak a hazai helyzetről számol be. A következő kutatási kérdéseket alkalmaztuk: Milyen a fogyatékosügyi mozgalom helyzete a politikai döntéshozatalban? Hogyan változtak a mozgalom lehetőségei 1998 óta? E kérdések megválaszolásához a következő szempontokat értékeltük:

- a fogyatékosügyi szervezetek szakpolitikai pozíciója: milyen konzultatív lehetőséget biztosít a kormány a mozgalom számára;
- a mozgalom tapasztalatai a formális konzultációkról, és az „informális utakról” (Hallstrom 2004);
- a szervezetek által használt érdekvédelemrepertoár és ennek változásai;
- a fogyatékosággal élők érdekvédelme előtti „szűkülő tér” érzékelése.

A fogyatékosügyi mozgalom alatt általában az érdekvédők civil szervezeteit, nem formális kollektíváit, valamint egyéni aktivistákat értjük. A fogyatékosügyi mozgalom legláthatóbb és szakpolitikákra legjelentősebb hatást gyakorló szervezetei Magyarországon és nemzetközileg is nem kormányzati (angolul non-governmental) civil (magyar kutatási hagyományban sokszor: „civil-nonprofit”) szervezetek, amelyek esetleges szociális vagy más szolgáltatások mellett érdekvédelemmel is foglalkoznak, és a mozgalom vagy a fogyatékos emberek emberi jogai nevében lépnek fel. E tanulmány keretében a jogalkotásban elfoglalt kiemelt szerepük miatt csak az országos civil szervezetekre összpontosítunk: mind a fogyatékosággal élő emberek által kontrollált szervezeteket, mind a fogyatékosággal élőkért dolgozó, de nem fogyatékos személyek által kontrollált szervezeteket. Interjúalanyaink szervezeti tapasztalata alapján a – csupán a 2013 óta elismert pszichoszociális fogyatékoság kivételével – jelentősebb hazai fogyatékosági csoportok (látássérült, hallássérült, mozgáskorlátozott, értelmi fogyatékosággal élő, autista, siketvak és halmozottan sérült emberek) érdekvédelme képviseltette magát a mintában. Az egyházak mint civil szervezetek – vizsgálatra érdemes – szakpolitikai szerepével ezúttal nem fog-

lalkozunk, mert az egyházakat a fogyatékosügyi mozgalom itthon és nemzetközileg sem tartja mozgalmi szereplőnek.

Kutatásunk adatforrásként mozgalmi szereplőkkel készült interjúkat, valamint a szürke szakirodalomban – civil szervezetek jelentéseiben, a médiában és a kormányzati oldalakon – rendelkezésre álló adatokat használ. Az interjúk elemzéséhez tematikus elemzést alkalmaztunk (Braun–Clarke 2012).

Ez egy részvételi kutatás volt, amelyet két szerző végzett. Az első szerző egy nem fogyatékos kutató, aki több mint húszéves szakpolitikai és mozgalmi tapasztalattal rendelkezik; a második szerző egy mozgáskorlátozott aktivista, aki részvételi kutatásokban szerzett tapasztalattal és több mint 25 éves mozgalmi tapasztalattal rendelkezik. A két szerző a kutatás koncepciójának kidolgozásától kezdve az adatgyűjtésen, az adatelemzésen és a tanulmányíráson keresztül együtt dolgozott.

Elemzésünk elsősorban a fogyatékosággal élő személyek érdekvédőinek beszámolóira támaszkodik: ők azok, akik a mozgalomban átértékelték az elmúlt 25 év politikai és szakpolitikai változásait. Azért választottuk az egyéni interjúkat mint adat középpontba állítást, mert ezek egy hosszú távú, folyamatszerű képet adnak a különböző politikai változásokról, beleértve a tényszerű („mi történt és mikor?”) és a szubjektív aspektusokat egyaránt („hogyan érezték ezeket a változásokat?”). Ez a vegyes nézőpont gazdag a tényleges változásokra vonatkozó, más forrásokból is nyomon követhető utalásokban, ugyanakkor szubjektivitása értékes adatot ad például az „illiberális” kormányzat lépéseivel kapcsolatos affektív reakciókról. A mozgalomban dolgozó érdekvédők egyéni törekvéseiket, megélt élettapasztalataikat, értékrendjüket, erőforrásaikat, ismerősi hálózataikat és tudásukat is integrálják tevékenységükbe – mindezek egyszerre befolyásolják munkájukat. Így dolgozatunk a fogyatékosággal kapcsolatos mozgalmi szereplők „szerzett virtuozitásáról” (Hartblay 2020: 34) szóló tanúságtételeket is bemutat.

Az interjúalanyokat személyes hálózatokon és nyilvános adatbázisokon, szervezetek weboldalain keresztül toboroztuk. A részvétel önkéntes és anonim volt. Személyazonosságuk védelme érdekében csak általános leírást adunk a mintánkról. Célzott mintavételt alkalmaztunk: olyanokat toboroztunk, akik sokéves tapasztalattal rendelkeznek az érdekvédekezésben és/vagy a hazai szakpolitikai rendszerben. 15 résztvevővel készítettünk interjút, akik átlagosan 19,7 éve dolgoztak a fogyatékosügyi mozgalomban és/vagy fogyatékosügyi szakpolitikákban. A legtöbb résztvevő tapasztalata a 2000-es évek elejének CRPD előtti időszakára nyúlik vissza, de többen már az 1990-es évektől a területen voltak. Számos fogyatékosággal élő interjúalanyunk volt, illetve a résztvevők többsége az adatgyűjtés idején fogyatékosággal élők által kontrollált szervezetnél dolgozott. Többen pályafutásuk során két vagy több érdekvédelmi szervezetnél is dolgoztak, beleértve az országos szervezeteket, helyi vagy akár informális kollektívákat is. Néhány megkérdezettnek volt tapasztalata a kormányzati szerveken belüli szakpolitikai munkában is.

Az interjúkat 2022 októberében és novemberében készítettük. Minden interjútag hangfelvételen rögzítettünk. Az interjúkból szó szerinti idézetekkel kiegészített tar-

talmi összefoglalók készültek. Az adatelemzést és kódolást mindkét kutató végezte. Az elemzéshez MS Word és NVIVO szoftvert használtunk. A kutatás jóváhagyását a Közép-Európai Egyetem Etikai Kutatási Bizottsága adta meg 2022 júliusában.

Elemzés

A válaszadók megerősítették, hogy a magyar fogyatékosügyi szervezetek, beleértve a fogyatékosügyi jogvédő szervezeteket és más fogyatékosügyi jogvédő kollektívákat, úgy látják, hogy a közpolitikák befolyásolásának lehetőségei egyre szűkülnek. Egy érdekvédő szerint:

„(...) a civil szervezetek részvétele a politikai döntéshozatalban minimális szintre csökkent, és ez a tendencia az elmúlt 10-12 évben nagyon-nagyon érezhető volt”.

Az egyik interjúalany úgy fogalmazott, hogy *„egyértelműen szűkül a tér”*, egy másik pedig hozzátette, hogy *„fojtogató, amit tapasztalunk”*. Egy másik résztvevő azt mondta, hogy lehetőségeik *„nem egyszerűen szűkülnek, hanem gyorsan és láthatóan tűnnek el”*.

Ennek a narratívának a dominanciája egy kivétellel minden interjúban jelen volt valamilyen fokban. A kivétel egy olyan interjú volt, amelyben az interjúalany hangsúlyozta: szervezetük számára nem szűkölt a jogérvényesítés tere, sőt az ő fogyatékosügyi csoportja pozitív változásokat tapasztalt az elmúlt évtizedben. Hozzátette, hogy bár az érdekérvényesítésük lehetőségei nem szűkültek, *„de nem is nőttek”,* és ezt *„stagnálásának”* tekinti és *„ez (a stagnálás) önmagában nem kielégítő, mert amikor 1998-ban elkezdtük, azt reméltük, hogy előrelépést fogunk látni”,* és *„az előrelépés hiánya bizonyos értelemben maga is zsugorodás”*.

Az interjúkban öt téma bontakozott ki – mind a zsugorodó tért leíró szakpolitikai tényezők, amelyeket az alábbiakban ismertetünk.

Konzultatív testületek változása

A konzultatív platformok közül az Országos Fogyatékosügyi Tanácsnak (OFT) központi szerepe van a szakpolitikák befolyásolásában: az interjúkban az OFT-re vonatkozóan foglalmazták meg legtöbben, hogy miért látják lehetőségeiket szűkülni (15 résztvevőből 12-nek több éves tapasztalata volt ebben a testületben). Az OFT, amelyet az 1998-as Fot. hozott létre, a mindenkori magyar kormány tanácsadó testülete, amely a fogyatékos emberek szervezeteiből, más civil szervezetekből és az állam képviselőiből áll. Az OFT a szakpolitikai javaslatok előterjesztésének, a jogszabályváltozások befolyásolásának, a kormánytisztviselőkkel és a különböző állami szervekkel való közvetlen együttműködésnek konzultációs platformja. Figyelemre méltó, hogy az OFT a Magyarország által 2008-ban ratifikált ENSZ Egyezmény alá tartozó „független mechanizmus” szerepével is megbízták, így emberi jogi monitorozó és nemzetközi jog alá eső feladata is van.

A résztvevők döntő véleménye az volt, hogy az OFT az elmúlt évtizedben elvesztette jelentőségét – ezzel pedig a mozgalom egésze is veszített a szakpolitikai dön-

téshozatalra gyakorolt erejéből. Az OFT-vel kapcsolatos problémákat a következő vélemény szemlélteti:

„(...) ritkán hívják össze [az OFT-t], ha összehívják, akkor is sokkal inkább csak tájékoztatásról szól a dolog, mint javaslattevétről. Nehéz ez. (...) illetve a másik probléma, hogy nagyon gyakran nem küldenek meg olyan anyagokat, amik elég vastagon érintenék a fogyatékoságügyet. (...) Ezeket nem kapjuk meg, vagy ha megküldik, akkor nagyon rövid határidővel. De elég jellemző az is, hogy egyáltalán nem küldik meg ezeket.”

Az OFT eljelentéktelenedését több tényezővel jellemezték (lásd az 1. táblázatot). Azok, akik már 2010 előtt is aktívak voltak, azt mondták, hogy a testület a 2000-es években volt a csúcson, ekkor volt legeredményesebb a szakpolitikai bevonódás. Fontos, hogy a 2000-es éveket nem ideálisnak, hanem csupán a maihoz képest „sokkal jobbnak” látták. A domináns vélemény szerint az OFT a 2010-es években fokozatosan veszített jelentőségéből, és a hanyatlás 2018 óta (a negyedik Orbán-kormány kezdete óta) a legerősebb, azóta „üressé”, „értelmetlenné” vált, egy személy pedig kijelentette, hogy „ha megszűnne, senki sem venné észre a különbséget”.

1. táblázat: Az OFT munkájában bekövetkezett változások (interjúalanyok említései)

OFT korábban (1999 és 2011-2012 között)	OFT ma
Rendszeres ülések, évente többször.	Ritkább ülések.
A minisztériumok képviselői részt vettek az OFT munkájában.	A minisztériumok képviselőit 2012-ben kizárták az OFT-ből. Csak a szociális minisztérium (Belügyminisztérium Szociális Államtitkárság) vesz részt.
OFT véleményét komolyabban vették.	Az OFT véleményét nem veszik komolyan.
Az OFT-határozatoknak volt némi súlya a politikaalkotásban.	Ha az OFT nem ért egyet a kormány javaslatával, „nem történik semmi”.
Az OFT javaslatait a kormánynak vagy más minisztériumoknak küldték el, nyomon követték.	A civil szervezetek nem kapnak, vagy csak nagyon kevés visszajelzést kapnak a javaslataikról.
Az ülések napirendjét a civilek és a minisztérium közösen dolgozták ki.	Az ülések napirendjét a minisztérium/szociális államtitkárság határozza meg. A civilek napirendi javaslatai elutasíthatók.
Az OFT szabályzata, a tagság, az ülések összefoglalója és a határozatok közé volt téve.	A határozatok, a tagság, az összefoglalók nem nyilvánosak, a honlapon nem érhetők el.
Tartalmasabb viták voltak.	A viták a veszekedés szintjére süllyedtek.
Az OFT elnöki tisztét a civilek és az állami képviselők közösen töltötték be, közös döntéshozatal.	Az OFT elnöke állami tisztviselő, a döntéseket ő hozza meg.
Olykor albizottságok is dolgoztak.	Az albizottságokban folyó munka megszűnt.
	Az ülések jegyzőkönyvei nem pontosak.

Az OFT-t kormányhatározat szabályozza (1330/2013. számú korm.határozat az Országos Fogyatékoságügyi Tanácsról.). A rendelet 15. bekezdése szerint az OFT

évente legalább négyszer ülésezik – az OFT hanyatlását jól illusztrálja az ülések ritkulása. A Belügyminisztériumtól közérdekű adatigényléssel tájékoztatást kértünk, ami igazolja a résztvevők állításait, és egyértelműen azt mutatja (1. ábra), hogy az ülések száma az utóbbi években minimális volt. (A minisztérium nem volt hajlandó információt adni a 2012 előtti időszakról.) A rendelet azt is kötelezővé teszi (18. bekezdés), hogy a napirendeket, az ülések meghívóit, az OFT határozatait a minisztérium online kell közzétenni. Tanulmányunk idején ilyen információk nem voltak elérhetők a minisztérium honlapján, ami az átláthatóságának hiányát jelenti, és megerősíti az interjúalanyok véleményét. Sajnos a minisztérium megtagadta, hogy elküldje nekünk az üléseken készült jegyzőkönyveket vagy akár a résztvevők által felvetett pontokat illusztráló OFT-határozatokat, de több olyan ülés is volt 2013 óta, amin nem is született semmilyen OFT-határozat.

1. ábra: Az OFT üléseinek száma (Forrás: Belügyminisztérium, 2022)

A kormányzat más konzultációs platformokat is kínál, például az EU Strukturális Alapok tervezéséről és végrehajtásáról szóló online konzultációkat. A Strukturális Alapok döntő szerepet játszanak az országos programok finanszírozásában és befolyásolásában, mint az intézménytelenítés (Mladenov–Petri 2020) vagy az akadálymentes közszolgáltatások és épített környezet. Az EU-s alapokról szóló konzultációkról említést tevő minden résztvevő azt mondta, hogy ezeket értelmetlennek találta, mivel a fogyatékosügyi mozgalom által tett javaslatok szinte soha nem befolyásolták érdemben a szakpolitikát. Néhányan még választ sem kaptak a benyújtott javaslataikra. Az egyik résztvevő, aki kormánytisztviselőként is szerzett tapasztalatot az EU-s alapokkal folytatott konzultációkról, így fogalmazott:

„Online hozzászólások megválaszolása... mindenre azt válaszoltuk, hogy egyetértünk, és szerintünk is így van, akkor is, ha nincs így. Hát tényleg, ennek mesterfokát

űztük (...), tényleg annyi bullshitet írtunk össze, amit csak bírtunk. Egyébként kommunikációs panelek vannak, tehát, hogy így mindenkinek ugyanazt írjuk vissza. (...) És ugye ezek utólagos egyeztetések, tehát meg van írva egy Operatív Program, amire beírnak (a civilek) észrevételeket, de az Operatív Programokat már nem módosítjuk le azért, mert ezek az észrevételek (bejönnek), tehát ez ennyi.”

Két további konzultációs platformot említettek a résztvevők. Az első a 2011-ben megalakult, a kormány nagyszabású intézménytelenítési programját felügyelő tanácsadó testület (rövidítésben: IFKKOT): a testületről szóló minden említés határozottan negatív volt, egy érdekvédő egyenesen „*phantom dolog*”-nak nevezte.

A másik platform, az Emberi Jogi Kerekasztal, amelyet 2012 óta az Igazságügyi Minisztérium koordinál, és többféle társadalmi csoport és szakterület szervezeteit fogja össze. Erről a platformról is úgy látták, hogy nincs jelentősége a szakpolitikában, sőt több résztvevő úgy döntött, hogy nem is vesz részt benne. A távolmaradás melletti érvet a következő idézet illusztrálja:

„(...) volt, hogy pillanatok alatt levettek a napirendről olyan pontokat, amik előtte napirenden voltak. Például egy ombudsmani jelentés megvitatása. Volt olyan, hogy ott helyben jelentették be, hogy ez most nem lesz napirenden. Az én válaszom erre annyi volt, hogy felálltam és kimentem a teremből, tehát úgy gondoltam, hogy nem nagyon tudok másképp jelezni.”

A mozgalom és a kormányzat közötti kétoldalú konzultációk is vannak: szervezetek, amelyek bizonyos fogyasztóügyi csoportokat (például látássérülteket, mozgássérülteket stb.) képviselnek, közvetlenül is tárgyalnak minisztériumokkal és hatóságokkal. Ezek lehetnek személyes (hivatalos vagy informális) találkozók civil szervezetek vezetői és kormányzati tisztviselők között, vagy lehetnek telefonhívások, e-mail-váltások, hivatalos levelezés stb. A résztvevők szerint a formális platformok, mint az OFT kiüresedése miatt ez az egyéni „kilincselés” gyakoribb érdekvédelmi forma lett az elmúlt években. Az „informális csatornák” használata ellenére több esetben civilek csak a médiából értesültek a fogyasztóügyi csoportjukat is érintő jogszabályi változásról.

Az ombudsman, az Országgyűlés és az Alkotmánybíróság szerepe

A résztvevők három olyan intézményt említettek, amelyek a liberális demokráciák alapvető szervei, és amelyeket évtizedek óta használtak fogyasztóssággal élők érdekképviselőre: az ombudsmant (az alapvető jogok biztosát); a Parlamentet, ahol az állandó bizottságok és a plenáris ülések platformot adtak civil javaslatok előterjesztésére; és az Alkotmánybíróságot, ahol a jogalkotást lehetett befolyásolni. Az interjúk alapján az elmúlt évtizedben mindhárom intézmény elvesztette jelentőségét a mozgalom szakpolitikai munkája szempontjából.

A leggyakrabban említett szerv az ombudsman (alapvető jogok biztos) volt. Az interjúkban az ombudsmanra vonatkozóan a csalódottság érzése jelent meg: egy részt-

vevő szerint ennek oka, hogy az ombudsman alapvető jogok védelmében betöltött szerepe „*fokozatosan meggyengült*”. Többen megkérdőjelezték a jelenlegi ombudsman kormánytól való függetlenségét, sőt egy érdekvédő ironikusan úgy fogalmazott: „*ő most csak egy ilyen díszpinty és nem tölti be a szerepét*”. Egy jogi szakértő szimbolikus kijelentést tett: „*az ombudsman megszűnt létezni*”. Egy másik érdekvédő szintén kételyeinek adott hangot, mivel tapasztalatai szerint a civilek beadványait nem mindig követte megfelelő ombudsmani jelentés vagy akár időben történő válaszadás az ombudsmani hivatal részéről. Többen úgy vélték, hogy az ombudsman fogyatékos emberekről szóló jelentései egyébként is minimális hatással vannak a szakpolitikára.

Néhányan az Országgyűlést is platformként említették. A civilek részt vehetnek bizottsági üléseken, illetve parlamenti képviselőkn keresztül a plenáris üléseken aggályokat vehetnek fel, indítványokat nyújthatnak be. Adataink szerint a mozgalom a 2020-as évekre már ritkán vesz részt parlamenti vagy bizottsági üléseken. A SINOSZ-hoz kötődő, 2010 óta fideszes képviselő Tapolczai Gergely munkáját ugyan említették, ám ez a résztvevők szerint nem volt pozitív hatással a mozgalom egészének szakpolitikai bevonódására. Egy érdekvédő szerint a kormánypártok kétharmados többsége miatt a Parlament megszűnt az a hely lenni, ahol fogyatékosügyi civilek érdemben dolgozhatnak a számukra fontos ügyekért. Ez az interjúalanyok domináns véleménye alapján ellentétben áll a 2010 előtti időszakkal, amikor egyik politikai szövetség sem rendelkezett kétharmados többséggel, és a parlamenti képviselőkn keresztül történő érdekvédelem rendszeresebb eszköze volt az mozgalomnak. Az egyik résztvevő szerint a kormány 2020 óta „*rendelet alapján kormányoz*”, ami praktikusán lehetetlenné teszi a civilek számára, hogy a Parlamentet platformként használják a szakpolitikák befolyásolására.

Az Alkotmánybíróság (AB) szerepe is szóba került. Az egyik résztvevő szerint korábban közvetlenül az AB-hez küldtek beadványokat, hogy jogi érvekkel befolyásolják a jogalkotási folyamatot, és felhívják az intézmény figyelmét a törvényekben szereplő emberi jogi kérdésekre. A civilek azonban a 2012. január 1. óta – az Alaptörvény 24. § (2) e) pontjának értelmében – nem fordulhatnak közvetlenül az Alkotmánybírósághoz jogszabályok felülvizsgálata érdekében: ez a változás elzárta a fogyatékosügyi mozgalom lehetőségeit is, hogy a jogalkotási folyamatba így beavatkozzon. (Lásd bővebben: Chronowski 2014.)

Megjelenés a médiában

A médiakampányok mindig is fontos eszközei voltak a fogyatékosügyi mozgalomnak (Ellis–Goggin 2018). A médiát említő résztvevők szerint egyre kevesebb lehetőség van arra, hogy a sajtót a fogyatékosügyi érdekvédelem eszközeként használják. Egy senior szereplő szerint „*a mozgalom gyakorlatilag elvesztette a médiához való hozzáférését*”, és a 2010-es években a szervezetek a médiát egyre kevésbé használták érdekvédelmi célokra. Ennek oka lehet szervezeti döntés, amely kerüli a kormányzat nyilvános kritikáját (erről később), egy másik ok pedig az államilag finanszírozott médiumok informális cenzúrája:

„Lényegében az érdekvédelemnek nincs médiafelülete. Tehát eljön az X. műsor Y. városba (...) és elmondom a műsor szerkesztőjének, hogy igen, nagyon szép, hogy bemutatjátok, hogy mit építettünk, de hát itt nagyon nagy probléma van a finanszírozással, a fenntartással, a rezsiköltségekkel! Erre (az újságíró) megmondta, hogy hát ezt a szerkesztő úgyis kiveszi. Beszéltek róla, de úgyis ki fogják vágni, mert nem jelenhet meg. Az MTV X. műsorában ilyen nem (adnak le)! (...) És ugyanez van itt helyben is [helyi sajtót megnevez], ők szépen bemutatják, hogy milyen szépek a lakóegységek (...), de amikor arra fordulunk rá, hogy igen-igen, de hát ennek ára van, és ezt valamilyen módon támogatni kéne, akkor ez a médiában nem jelenhet meg! Tehát csak a happy dolgok és a happy képek (kerülhetnek be)!”

Habár az interjúk alapján Magyarországon a korlátozott média-hozzáférés miatt a 2020-as évek elején már ritkábban jelenhetnek meg a közvélemény előtt a mozgalom érdekvédelmi követelése és kormányzattal kritikus állásfoglalása, akad ellenpélda is. Például mozgalmi képviselők a sajtót és a nyilvánosságot felhasználva küzdöttek 2018-ban a budapesti M3 metróvonal akadálymentességéért (Hruskó 2018, MEOSZ 2023). A kampány hatására módosították a terveket, és a vonalat végül akadálymentesítéssel együtt újították fel – az M3-as kampány interjúink alapján is kivételes a 2010-et követő időszakban.

Az „emberi jogok” kifejezés jelentése is változott a médiában és a tágabb diskurzusban egy aránt: ez interjúalanyok szerint megnehezíti a fogyatékos emberek problémáinak emberi jogi keretezését. Több résztvevő úgy vélte, hogy az emberi jogokat az Orbán-kormány ellenségesen kezeli, „az emberi jogi gondolkodás elértéktelenedett”, az ENSZ fogyatékosjogi egyezménye „púp lett a kormány hátán”, sőt „a magyar államnak ellenséges a viszonya az (ENSZ) Egyezménnyel és annak monitoringjával is”.

Egy érdekvédő szerint az emberi jogok szinte teljesen eltűntek a közbeszédből, holott a 2000-es évek végéig diszkurzív keretül szolgáltak a fogyatékoságról szóló szakpolitikához. Az emberi jogok helyzetével kapcsolatosan apátia jelent meg több interjúban. Bár szinte minden résztvevő kijelentette, hogy hisz az emberi jogi elvekben, többek szerint a mozgalomban széles körben úgy látják, hogy az emberi jogok nem működnek. Egy másik érdekvédő szerint az Orbán-kormányok fogyatékosághoz való megközelítése egy jótékonyági alapú, „felülről lefelé irányuló”, gondoskodás-alapú modell, amely egyre inkább kizárja a fogyatékos emberekre mint az emberi jogok tulajdonosaira való hivatkozásokat. Egy, a fogyatékosügyi szakigazgatásban tapasztalt résztvevő szerint az emberi jogokra a 2010-es évek elejétől kezdett gyanakvóan tekinteni a fogyatékosügyért felelős minisztériumi vezetés, ez pedig az évtized végére nyílt ellenszenvvé vált.

Megfélemlítés

Bár nem kértük a résztvevőket, hogy beszéljenek érzelmeikről a mozgalom kapcsán, az elemzés során egy sajátos téma jelent meg: a megfélemlítés. Az említések a nyílt megfélemlítéstől a finomabbakig terjedtek. Ez utóbbit egy jogvédő beszámolója il-

lusztrálja, aki szerint a „civil társadalom” kifejezés az elmúlt évtizedben pejoratív jelentést kapott a civilek elleni lejárató kampányok miatt.

„(...) a civilellenesség, ami mondjuk öt-hat éve megjelent, na azzal egy nagy gellert kapott minden szervezet, függetlenül attól, hogy ezen a platformon hol helyezkedik el. (...) a »civil« kifejezésnek mostanra már van egy sajátos jelentése (...) az emberek gyanakodva néznek rám, amikor megemlítem, hogy egy civil szervezetnél foglalkozom az emberi jogok védelmével.”

Többen elmondták, hogy az évek során megkapták a „Soros-ügynök” jelzőt, amit fenyegetőnek találtak. Egy szenior érdekvédő szerint a retorzióktól való félelemről beszélt:

„Mi nem azért jöttünk létre, hogy panaszolhassuk a kormányt, hanem hogy velük közösen a fogyatékosügyben eredményt érjük el a fogyatékoságban érintett magyar állampolgárok javára. És ha mi a munkánkat csináljuk, azért bünti van, mert kiraknak minket parkolópályára.”

Egy másik résztvevő kisebbségi csoportokat említett, és úgy vélte, hogy például az LMBT+ emberek elleni kormányzati kampányok érintik a fogyatékosügyi mozgalmat is, mert úgy tűnik, mintha az államhatalom önkényesen jelölhetné ki, „*ki az érdemes és az érdemtelen*” csoport. Egy érdekvédő elmesélt egy történetet egy civil vezetőről, akit egy kormánytisztviselő azzal fenyegetett meg, hogy elveszíti az állását egy állami szervnél, ha csatlakozik egy kormányt bíráló közös nyilatkozathoz.

Érdekvédelmi stratégiák változása

Megkérdeztük a résztvevőket érdekérvényesítő stratégiákról is. Interjúkban a következő stratégiákat említették: találkozók döntéshozókkal, levelezés; informális kapcsolattartás döntéshozókkal; petíciók, nyílt levelek; nyilvános állásfoglalások; beadványok, elemzések; utcai akciók, tüntetések; jogi eljárások indítása; nemzetközi érdekérvényesítés (például az ENSZ, az Európa Tanács vagy az EU előtt); média-kampányok. Változó, hogy mozgalmi szereplők mikor melyik stratégiát alkalmazzák, azonban erről szóló stratégiai döntésekben szerepet játszik az, hogy bizonyos lépések milyen kockázatokat rejthetnek. Több résztvevő szerint a kormányt érő kritika akkor válik kockázatosná, ha nyíltan fogalmazzák meg. A nyílt levelek, sajtónyilatkozatok, petíciók és tüntetések ezért kockázatosnak tűnhetnek ebben a politikai környezetben. Ez azonban nem jelenti azt, hogy ne adnának hangot (bizonyos) kritikáknak közvetlenül levélben vagy a tisztviselőkkal folytatott zártkörű találkozókban. Az áthelyeződés a nyilvánosságot kerülő érdekvédelmi munkára trendszerűnek tűnik.

Részvétel, érdekvédelmi tér, finanszírozás – három skála elemzése

Kutatásunk célja volt az is, hogy trendvonalakat rajzoljunk fel a mozgalom változó helyzetéről. Az interjúk során három skálát alkottunk meg és alkalmaztunk a szakpolitikai részvételt befolyásoló tényezők mérésére. A skálák kialakításakor a szak-

irodalomban már használt skálákra építettünk (Roggeband–Krizsán 2021): hasonló skálákat használtak már női szervezeteknek a közpolitikai döntéshozatalba való bevonásáról szóló kérdések mérésére Közép- és Kelet-Európában.

Részvételi skála

Az első skála (lásd a 2. táblázatot) a civil szervezetek közpolitikai döntéshozatalban való részvételének lehetőségeire vonatkozik és Arnstein állampolgári részvételi létrájára (1969) épít. A mérőeszköz azt vizsgálja, hogy a civil szervezetek hogyan értékelik a kormányzati konzultatív testületekben vagy más konzultációs platformokon való érdemi részvételüket (ideértve az EU-s programokról folytatott konzultációkat is).

2. táblázat: *Részvételi skála*

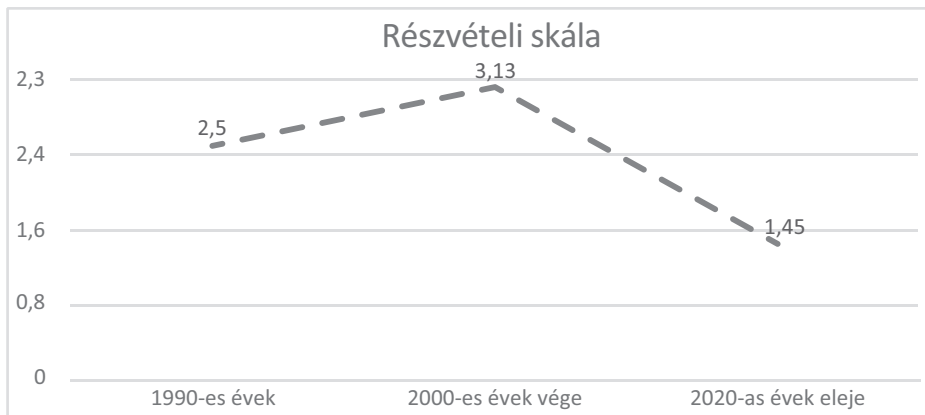
Részvételi skála
4. Partnerség/közös kormányzás (részvétel a napirend meghatározásában, a szakpolitikák monitorozásában és végrehajtásában; stabil munkakapcsolat a hatóságok és a civil oldal között; megosztott felelősség).
3. Konzultáció/tanácskozás (az érdekvédelmi szereplők szakértelmüket nyújtják; strukturált párbeszéd létezik kézzelfogható ráhatással).
2. Tokenisztikus bevonás (részvétel üléseken vagy konzultatív testületekben; kétirányú információmegosztás, a napirendre vagy az eredményekre való ráhatás nélkül).
1. Információmegosztás (az érdekvédők csupán tájékoztatást kapnak).
0. Nincs konzultáció (kizárás platformokról, mechanizmusokból).

A résztvevőket arra kértük, hogy olvassák el a skálaleírásokat (szám+szöveg, lásd 2. ábra), ezeket kérdések esetén el is magyaráztuk, majd kértük, jelöljék meg a helyzetüket leíró skálaértéket számmal. A skálaértékek megadásakor kértük, szervezeteik tapasztalataira összpontosítsanak, és előbb jelöljék meg a mai részvételi szintjüket, majd adjanak egy pontszámot korábbi tapasztalataikra. A múltra vonatkozóan megengedtük, hogy bármelyik múltbeli időszakra reflektáljanak, amelyről közvetlen tapasztalataik vannak. A válaszokban az 1990-es és a 2000-es évekről is kaptunk elbeszéléseket, de szinte minden résztvevő említett egy időszakot: a 2000-es évek végét. Így a 2. ábrán két időszakról, a jelenről (a 2020-as évek eleje) és a 2000-es évek végéről szóló pontszámokat mutatjuk be, valamint jelölünk egy olyan időszakot is, amelyről néhány résztvevő beszélt: az 1990-es éveket, azaz az 1998-as fogyatékosági törvény előtti érárt.

Az eredmények alapján a szakpolitikai részvétel szintje erősen visszaesett a fogyatékosügyi mozgalomban: a 2000-es évek végi 3,13-as átlagértékről 1,45-re (2020-as évek eleje). Azaz, amíg a 2000-es évek végén a mozgalom érdemi konzultációkat folytatott, ma már csak tokenisztikus konzultációkban vesz részt, sőt olykor csak tájékoztatást kap szakpolitikai változásokról, és kevés lehetősége van érdemi párbeszédet folytatni, illetve befolyásolni a szakpolitikákat.

Az ábra egy indikatív (szaggatott vonal) 2,5-ös pontszámot is tartalmaz az 1990-es évekre. Ezt a pontszámot korlátokkal kell értelmezni, mivel csak három, az adott időszakban aktív érdekvédő értékelésén alapul – szerepeltetését a hosszú távú trendek megértése miatt indokoltak tartjuk. Az interjúk alapján az 1998-as Fot. jelentősen javította a mozgalom szakpolitikai bevonódását, ezért a 2000-es évek végére az 1990-es évekhez képest magasabb pontszámot adtak. Az 1990-es évekhez képest javuló bevonódási szint azt is mutatja, hogy az emberi jogokon alapuló jogszabályok (mint az 1998-as Fot.) képesek lehetnek előmozdítani a gyakorlatot és megerősíteni a fogyatékosággal élő személyek képviselőinek kormányokkal szembeni pozícióját. A résztvevők szerint a kormányzat a 2000-es évek végén „komolyabban vette őket”, mint előtte, vagy mint ma: rendszeresebben konzultáltak, az OFT „erősebb” volt, az állami szervek pedig gyakrabban kezdtek érdemi dialógusba a szervezetekkel, és ez részben az ENSZ-egyezmény hatásának is köszönhető.

2. ábra: Részvételi szint, átlag (1990-es évek: N = 3; 2000-es évek vége: N = 11; 2020-as évek eleje: N = 15). Forrás: interjúk alapján, saját számítás.

A szakpolitikai részvétel csökkenése érdekvédők szerint nem közvetlenül a második Orbán-kormány 2010-es megválasztása után kezdődött, hanem „2012 körül”. A romlás sokak szerint nem volt lineáris: stagnálás is volt, sőt tapasztaltak „érezhető törekvéseket a javításra” (például a 2014 és 2018 közötti időszak szociális minisztériumi adminisztrációja részéről).

Érdekvédelmi skála

Ez a skála (3. táblázat) a mozgalom érdekérvényesítésének egy másik aspektusát méri: azt, hogy a szervezetek hogyan hoznak mozgalmi döntéseket, milyen stratégiákat választanak, és milyen pozíciót foglalnak el a nyilvánosságban külső nyomás esetén. A skála által keretezett kérdés nőgyi (Roggeband–Krizsán 2021) és LGBT+

mozgalom civil szervezetei számára releváns – szerepe itt az volt, hogy megjelenítse a fogyatékosügyi mozgalmárok véleményét esetleges hasonló tendenciákról.

3. táblázat: Az érdekvédelmi tér skálája

Érdekvédelmi skála
3. Teljes szabadság/jogok (az érdekvédők szabadon választják meg stratégiáikat, korlátlan gyülekezési szabadság, a kritikus véleménynyilvánítás és a tiltakozás szabadsága).
2. Korlátozott vélemények (öncenzúra kritikák hangoztatásakor, bizonyos témák nyilvánosságban való kerülése, félelem a helyvesztéstől kritikus álláspont esetén).
1. Rágalmazás/megbélyegzés (a civil szervezeteket vagy aktivista csoportokat megbélyegezhetik kritikus hangjuk vagy finanszírozási hátterük miatt).
0. Üldöztetés/zaklatás (jogi lépések vagy fizikai erőszak a civil szervezetekkel szemben).

Az interjúalanyok domináns narratívája szerint gyakorlattá vált, hogy érdekvédelmi szervezetek nyilvános nyilatkozatokban öncenzúrát gyakorolnak – azaz elrejtik véleményüket a nyilvánosság elől. Erről beszélt egy több mint 25 éves tapasztalattal rendelkező érdekvédő:

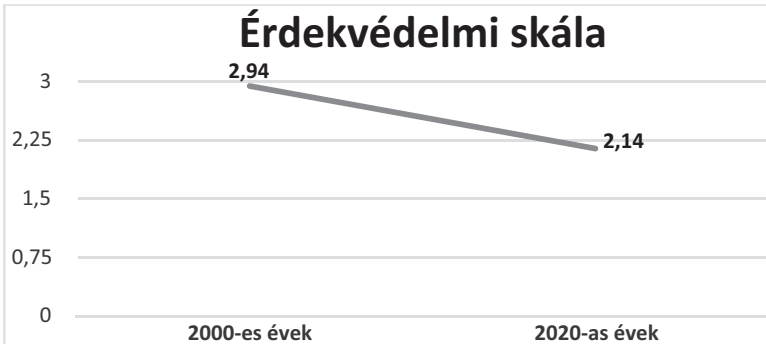
„Korlátozzuk a véleményünket. Igen, tudjuk, hogy ezt most nem szabad elmondani, mert biztosan kiveri a biztosítékot (a minisztériumban), és megvonják tőlünk a támogatást. És azt hiszem, hogy ez félelem a kritikus kijelentésektől.”

A kapott pontszámok (3. ábra) világosan mutatják, hogy míg a 2000-es éveket az érdekvényesítő stratégiák megválasztásának és a kritikus nyilatkozatok megfogalmazásának szinte teljes szabadsága jellemezte, addig a 2020-as évekre ez a „korlátozott vélemények” szintjére csökkent.

A múltbeli tapasztalatoknál a legtöbb résztvevő ismét a 2000-es évek végéről beszélt: a 2000-es évek időszaka az érdekvédelmi skálán viszonylag stabil volt a mozgalom számára. Az első Orbán-kormány alatt (1998–2002) a szervezetek nagyfokú autonómiát élveztek stratégiáik megválasztásában, és ez a szabadság (a skála legmagasabb pontszámához közel) a 2000-es során megmaradt. Többen nem 2010-et (a második Orbán-kormány hivatalba lépését), hanem az évtized közepét említették fordulópontként: *„(...) a Fidesz alatt nem kezdettől fogva, hanem 2014-15 körül volt, amikor eljött az idő, amikor már voltak következmények, már tudtuk, hogy dadá lesz (ha megszólalunk).”*

A lehetséges retorziókról több interjúban is felmerült a 2014-ben kezdődött, „norvég civil botrány” néven ismert, civil szervezetek elleni zaklatás és médiakampány (Reuters 2014). A norvég ügy után több érdekvédelmi vezető ráébredhetett, hogy a kormány által indított zaklatás és a negatív médiakampány kockázatot jelenthet bármely civil szervezetre és személyesen a vezetőikre is.

3. ábra: Érdekvédelmi tér. (2000-es évek: N = 9; 2020-as évek: N = 15. Forrás: interjúk alapján, saját számítás.)

Meg kell jegyeznünk, hogy egyes érdekvédők szerint a retorzióktól való félelem nem a 2010-es években kezdődött. Egy több mint 20 éves tapasztalattal rendelkező résztvevő azt mondta, hogy „*ugyanaz volt a helyzet a 2000-es években is*”, egy másik pedig felidézte, hogy 2005-2006 körül személyesen jelen volt, amikor egy magas rangú szocialista-liberális kormánypárti politikus szóban megfenyegette az egyik szervezet vezetőjét, hogy megvonják a támogatást, ha folytatják a tiltakozást.

Az 1990-es évek óta a fogyatékosügyi mozgalom szervezetei sosem működtek teljesen szabad környezetben. A szervezeteknek mindig léteztek stratégiai megfontolásai, számoltak lehetséges negatív reakciókkal: csak két érdekvédő adta a maximális pontszámot (3) a 2000-es évekre, és sokkal többen jelölték ezt az időszakot különböző pontszámokkal (2 és 2,8 között). Az interjúalanyok a politikai tér zsugorodását azonban világosan 2010 utánra datálták. Többen elmondták, hogy bizonyos témákat mára elkerülnek (például egy résztvevő az Orbán-kormány által megtámogatott LMBT+ emberekkel való szolidaritás kinyilvánítását említette), és csak olyan kérdésekre összpontosítanak, amelyek az adott fogyatékosági csoportjuk számára feltétlenül fontosak. Néhányan kijelentették, hogy ma még a saját fogyatékosági csoportjuk számára leglényegesebb kérdésekben is kerülnek a kormány nyilvános bírálatát és kritikát, és javaslatokat inkább közvetlenül, nyilvánosságot kerülően – levélben vagy személyes találkozón – tesznek.

A retorzióktól való félelem a résztvevők szerint elsősorban a finanszírozás elvesztésétől való félelem. Többen hangoztatták, hogy az állami forrás ma a szervezetek függetlenségét kompromittálja – ezt a nézetet egy állami finanszírozásban részesülő szervezet vezetőjének önkritikája illusztrálja:

„Mennyire fából vaskarika! Egy állami költségvetésből finanszírozott civil szervezet vagy tud független lenni, vagy nem tud, tehát ezt magyarázhatjuk szépen, de... nagyon sokszor és mostanában egyre gyakrabban fordul elő, hogy én magánemberként is sokkal kevesebbet, illetve vezetőként sokkal kevesebbet engedhetek meg magamnak a véleményem kinyilvánításával kapcsolatban.”

Az állami finanszírozás léte tehát erős magyarázó erővel bír érdekvédők beszámolóiban, amikor a zsugorodó lehetőségeket kontextualizálják – a szervezeteket körülvevő finanszírozási környezet vizsgálata azonban némileg váratlan eredményeket mutatott.

Pénzügyi forrásokhoz való hozzáférés

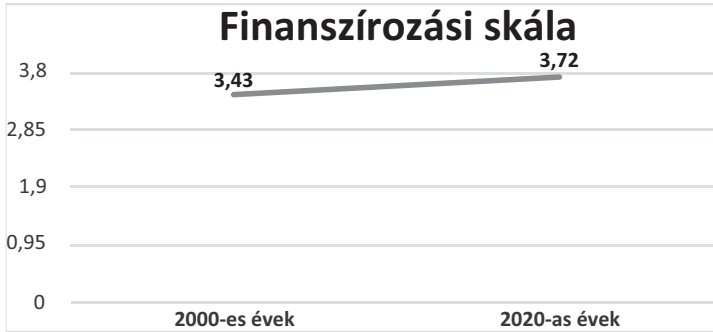
A harmadik skála a finanszírozási rendszerek típusaira vonatkozik. A pénzügyi forrásokon múlik, hogy a szervezetek mennyi forrást tudnak szakpolitikai munkára, például szakértők, kampányok költségeire fordítani (4. táblázat). A finanszírozás jelentősége a fogyatékosügyi mozgalomban kevésbé kutatott (Petri et al. 2021), azonban a civil szervezetek finanszírozására vonatkozó kérdéseket a visszacsúszó demokráciákban kiemelten tárgyalja a szakirodalom (például Krizsán–Roggeband 2021), mert a pénzügyi „csapok” elzárása a kormányok egyik gyakran használt eszköze kritikus hangok korlátozására és baráti hangok felerősítésére. A változó politikai környezet maga is arra készteti a civil szervezeteket, hogy változtassanak a finanszírozási stratégiákon (Gerő et al. 2023).

4. táblázat: A finanszírozás szintjei

Finanszírozási skála
4. Strukturális kormányzati finanszírozás (többéves finanszírozási rendszerek, törvényben rögzített szervezeti finanszírozás).
3. Ad hoc kormányzati finanszírozás (alkalmi támogatások, évente kiírt pályázatok).
2. Csak külföldi finanszírozás elérhető (vagy nem használnak hazai finanszírozási konstrukciókat).
1. Külföldi finanszírozás akadályozva.
0. Nincs rendelkezésre álló finanszírozás.

Eredményeink (4. ábra) szerint a fogyatékosügyi mozgalom országos szervezeteinek nem okoz nehézséget az éves finanszírozás biztosítása a fokozódóan elnyomó környezetben. Szinte zavarba ejtő, hogy ennyi narratíva a finanszírozás elvesztésétől való félelemről együtt létezhet olyan beszámolókkal, amelyekben az érdekvédők viszonylag stabil, kiszámítható finanszírozási környezetről beszélnek. Ellenkéntben például a hazai nőszervezetek finanszírozásának jelentős átalakításával, a fogyatékosügyi mozgalom úgy veszített teret, hogy eközben pénzügyi forrásai nem csökkentek.

4. ábra: Finanszírozási skála (2000-es évek: N = 8; 2020-as évek: N = 15. Forrás: interjúk alapján, saját számítás)

Az emelkedő skálaérték nem a mozgalom egészére vonatkozik, hanem elsősorban az országos szervezetek pénzügyi biztonságát jelöli, szemben a mozgalom többi részével, amelynek általában alkalmi támogatásokból vagy más forrásokból kell finanszírozást szerezniük. Ebben az összefüggésben – hasonlóan az OFT-tagságához – ismét látható a szervezetek egy belső köre: az országos ernyőszervezetek kulcshelyzete. Ezek a szervezetek több évtizede az éves költségvetési törvénybe foglalt finanszírozásra támaszkodhatnak, miközben a mozgalom többi része (kisebb, például helyi szervezetek), amelyek szintén befolyásolni szeretnék a szakpolitikákat, alacsonyabb pontszámot kapnának, valószínűleg az *ad hoc* finanszírozás szintjén.

A skála alapján a fogyatékosügyi mozgalom országos szintje folyamatos állami finanszírozást élvez. A költségvetési törvénybe foglaltan finanszírozásban részesülő fogyatékosügyi szervezetek listája ráadásul bővült is a 2010-es években, és új szervezetek, például egy pszichoszociális fogyatékosokkal élőként dolgozó egyesület (Pszichiátriai Érdekvédelmi Fórum), és egy magánalapítvány (Kézenfogva Alapítvány) is felkerült a listára. A fogyatékosügyben aktív emberi jogi szervezetek, például a nemzetközi, de budapesti székhelyű és itthon is aktív Validity Alapítvány és a Társaság a Szabadságjogokért (TASZ) egyesület nem kapnak állami forrást – honlapjaikon elérhető nyilvános adatok szerint finanszírozásuk folyamatosan jelentős, sőt a globális szponzoroktól és hazai adományozóktól való sikeres pénzügyűtésnek köszönhetően éves költségvetésük még emelkedett is az elmúlt években. Az interjúkban is felmerült azonban, hogy új fogyatékosügyi érdekvédelmi szervezetek létrehozása és finanszírozása a szervezetek jelenlegi körén kívül rendkívül nehéz.

Az évek óta állandó finanszírozás és annak elvesztésétől való félelem közötti paradoxonra egy résztvevő adott magyarázatot:

„A fogyatékos emberek (szervezetei) költségvetési soron vannak, de ez nem azt jelenti (...) Tehát ez azt jelenti, hogy ez együtt érvényes az előző (skálával), hogy meg vannak félemlítve a kijelentéseikért, mert a pénz még elvonással is járhat. És azért ez számít a civileknek sajnós.”

Talán ezt a félelmet igazolja a kormány azon lépése, hogy a 2021-es éves költségvetésről szóló törvényben (2020. évi XC. törvény Magyarország 2021. évi központi költségvetéséről) a szervezetek korábban megszokott, név szerinti felsorolása helyett csak egy összesített költségvetési sor szerepelt *Egyes szociális és fogyatékosággal élők társadalmi szervezeteinek támogatása* címmel (1. sz. melléklet, XX. fejezet) – az éves finanszírozást már ebből a közös költségvetési sorból kellett igényelniük. Ez a változás több résztvevő szerint azt jelezte a szervezetek számára, hogy bizonyos értelemben kiváltságos és addig biztonságos finanszírozási pozíciójuk törekeny, és a politikai vezetés jószándékától függ – a kevésbé lojális vagy nyíltan kritikus szervezetek kevesebb támogatást kaphatnak az elbírálás során.

Konklúziók

Kutatásunk igazolja, hogy a magyar demokrácia eróziója hatással volt a fogyatékosügyi mozgalomra is: szakpolitikai részvétele és érdekvédelmi lehetőségei jelentősen csökkentek a 2000-es évek vége óta. Az adatok alapján nem beszélhetünk a szervezeteknek az CRPD-ben előírt „érdemi részvételéről” (4. cikk [3] bekezdés) a politikai döntéshozatalban: a mozgalom számára elérhető konzultációk kiüresedtek, bevonódásuk tokenisztikus szintre esett. A szakirodalomban leírt (például Butler 2017), a civileket célzó kormányzati stratégiák közül több is – például lejárató kampányoktól való félelem, finanszírozás elvesztésének lehetősége – megjelent az interjúkban, ezzel igazolva, hogy a magyar fogyatékosügyi mozgalom érzékeli a kormányzat szerepét a szűkülő érdekvédelmi lehetőségekben.

A szervezetek öncenzúrája rendszerszintű. Ez a gyakorlatban elnémítja a fogyatékosággal élő emberek kollektív politikai hangját: a kormány nyilvános kritikája a fogyatékosügyi civilek részéről – kevés kivétellel (MEOSZ 2022) – szinte eltűnt. A fentiekre reakcióként, hasonlóan más mozgalmakhoz (Gerő 2020), változott a szervezetek érdekvédelmi repertoárja is: habár a szervezetek kerülnek a nyílt konfrontációt az állami szervekkel, nem hagytak fel teljesen az érdekérvényesítéssel, azt például informális utakra (Hallstrom 2004) terelték – a zárt ajtók mögötti megbeszélések, „kilincselés”, nem nyilvános e-mailek, telefonhívások és levelek lehetnek az érdekvédelmi munka gerince. Így a mozgalom szereplői és a kormány közötti tárgyalások nagy része a nyilvánosság, köztük a közvélemény, a sajtó és a nemzetközi szervezetek időben történő informálása nélkül zajlanak. A médiához való hozzáférés szűkülése erősíti az átláthatóság hiányát. Ebben a környezetben a feltárt jogsértésekről, a kormány intézkedéseinek negatív következményeiről, azok kritikáiról és a fogyatékosügyi érdekvédők vonatkozó javaslatairól sem kap a nyilvánosság elegendő és elérhető hírt.

A mozgalmi szereplők félelme szerepet játszik abban, hogy a szervezetek hogyan viselkednek, és milyen stratégiai döntéseket hoznak. A finanszírozás viszonylagos biztonsága a mozgalom vezető szervezetei számára nem biztonságot jelent, hanem éppen zsarolási potenciálként jelenik meg, így paradox módon épp az erősebb finanszírozás lehet eszköz a félelmi mechanizmusok fenntartásában.

A fogyatékosügyi mozgalom által tapasztalt szűkülő lehetőségek részben összevethetők más mozgalmak, például a nőjogi vagy LMBT+ mozgalmak helyzetével is. A fogyatékosügy diszkurzív szinten nem teljesen azonos a nőjogi/családjogi vagy az LMBT+ területekhez – a „gender”kérdésekben a konzervatív populista kormányok nőjogi vagy LMBT+ egyenlőségi politikák visszaverésére, és a nőjogi/családjogi területeken a civil szektor átalakítására tett lépései láthatók (például Krizsán–Roggeband 2021). A fogyatékosügy kormányzati politizáltsága ezektől eltér, és a fogyatékosügyi szervezetek nem mint ellenséges ideológiával operáló aktorok jelennek meg a kormány számára. A diszkurzív szinten történő változás persze a fogyatékosügyben is létezik: a fogyatékos emberi jogi megközelítésről a „gondoskodáspolitikára” való, a 2010-es évek elején indult áttérésben érhető tetten. Ez az interjúalanyok által is érzékelt változás a fogyatékos emberekben egyre kevésbé látja emberi jogok tulajdonosát, ehelyett egy segítségre érdemes, elesett célcsoportot azonosít, amely a „felülről lefelé” irányuló karitatív mechanizmusokat erősíti az egyéni jogok és jogosultságok megerősítése helyett. A kormányzati szakpolitikákba ténylegesen is egyre kevésbé fér bele az emberi jogi mechanizmusok tartalmas működtetése, hiszen azok az államhatalom gyakorlói is köteleznék az átláthatóságra, az érdemi konzultációra és a folyamatos monitorozásra, valamint a nyílt civil oldali kritikák elfogadására – ezen elvek teljesülésének hiányára tanulmányunk számos bizonyítékot mutatott be.

Mindezt felerősíti a több interjúalany által kiemelt mozgalmi töredezettség: az egyes szervezetek kevésbé tudnak egymással szövetségeket alkotni és közös javaslatokat tenni szakpolitikai témákban. A fogyatékosügyi mozgalom széttartó jellege történeti örökség (Beckett 2006), hiszen a fogyatékosügyi csoportok jelentősen eltérő szükségletei és a közös munkát sokszor nehezítő külön identitása miatt a fogyatékosügyi mozgalom csak belső mozgalmi koordinációval és bizalmi viszonyok esetén tud egységesen fellépni közös célokért. Ez az együttműködés nem lehetetlen. A fogyatékosügyi csoportok szervezeteinek közös, koordinált érdekvédelmi munkájára a résztvevők több példát hoztak a 2000-es évekből, míg ilyen említéseket a 2010-es évektől már nem kaptunk. A szervezetek egymás felé mutatott bizalmatlansága mélyen áthatotta az interjúkat. Álláspontunk szerint a mozgalom egységesebb, közös munkája helyett így a külön, az egyik veterán nyilatkozó által kilincselésként leírt érdekvédelmi stratégia előretörése erősítheti a szervezetek kiszolgáltatottságát és csökkenti a konfrontatív érdekvédelem lehetőségeit.

A fogyatékosügyre jellemző továbbá, hogy – ellentétben például a már hivatkozott nőjogi mozgalom átalakulásával, illetve az ott leírt „szelektív bezáródással” (Roggeband–Krizsán 2021) – viszonylagos állandóság jellemzi a területet: az elmúlt évtizedben lényegében nem változott a kulcspozícióban lévő szervezetek köre. Új szervezetek létrejöttének a meglévő finanszírozási környezet nem is kedvez, ez pedig elzárja a lehetőségét, hogy új aktorok eltérő, a kormányzati kritikákban nyíltabb vagy konfrontatívabb stratégiákkal próbálják megbontani a kétségtelenül zsgorodó érdekvédelmi teret.

A kutatás és a tanulmány az Open Society University Network ösztöndíjával, a CEU Demokrácia Intézetének támogatásával valósult meg. A szerzők köszönik Faragó Melinda, Fekete Dorottya, Krizsán Andrea és Zentai Viola kedves és szakszerű segítségét a kutatás és a tanulmányírás során.

Irodalom

- Antal, A. (szerk.) (2018): *Mozgalmi társadalom*. Budapest: Noran Libro.
- Arnstein, S. R. (1969). A ladder of citizen participation. *Journal of the American Institute of planners*, 35(4), 216-224.
- Baár, M. (2015): Informal networks, international developments and the founding of the first interest-representing associations of disabled people in Hungary in the late socialist period (1970s–1980s). *Moving the Social*, 53, 39–62.
- Balázs, Zs. – Petri, G. (2010): Az autizmussal élőket segítő magyarországi civil ellátórendszer kialakulása. In Bognár, V. (szerk.): *Láthatatlanok. Autista emberek a társadalomban*. Budapest: Scolar, 36–77.
- Barnes, C. – Mercer, G. (2010): *Exploring disability*. Cambridge: Polity Press.
- Beckett, A. E. (2006): Understanding social movements: theorising the disability movement in conditions of late modernity. *The Sociological Review*, 54(4), 734–752.
- Berghs, M. – Tsitsi, Ch. – Yahya, E. – Kudakwashe, D. (szerk.) (2019): *The Routledge handbook of disability activism*. London: Routledge.
- Boda, Z. (2020): *Ki dönt? Kormányzási stílusok és közpolitikai változás Magyarországon 2002–2014*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Braun, V., & Clarke, V. (2012). Thematic analysis. In H. Cooper, P. M. Camic, D. L. Long, A. T. Panter, D. Rindskopf, & K. J. Sher (Eds.), *APA handbook of research methods in psychology, Vol. 2. Research designs: Quantitative, qualitative, neuropsychological, and biological* (pp. 57–71). American Psychological Association. <https://doi.org/10.1037/13620-004>
- Butler, I. (2017): *Participatory democracy under threat: Growing restrictions on the freedoms of NGOs in the EU*. Berlin: Civil Liberties Union for Europe.
- Buzogány, A. – Kerényi, S. – Olt, G. (2022): Back to the grassroots? The shrinking space of environmental activism in illiberal Hungary. *Environmental Politics*, 31(7), 1267–1288.
- Carothers, T. (2016): Closing space for international democracy and human rights support. *Journal of Human Rights Practice*, 8(3), 358–377.
- Chronowski, N. (2014): Az alkotmánybíráskodás sarkalatos átalakítása. *MTA Law Working Papers*, 08.
- Cianetti, L. – Dawson, J. – Hanley, S. (2020): Rethinking “democratic backsliding” in Central and Eastern Europe—looking beyond Hungary and Poland. In *Rethinking ‘Democratic Backsliding’ in Central and Eastern Europe*, 1–14. London: Routledge.
- Degener, T. (2016): Disability in a Human Rights Context. *Laws*, 5(3), 35–47.

- Della Porta, D. – Diani, M. (2020): *Social Movements: An Introduction*. Oxford: Wiley & Blackwell.
- Dobbins, M. – Labanino, R. (eds.) (2023): Democratic Backsliding and Organized Interests in Central and Eastern Europe. *Special issue. Politics and Governance*. <https://doi.org/10.17645/pag.i335>
- Ellis, K. – Goggin, G. (2018): Disability and media activism. In Meikle, G. (ed.): *The Routledge companion to media and activism*, 355–364. London: Routledge.
- Gerő, M. (2020): Elzárkózás és fojtogató ölelés. In Fejős, A. – Szikra, D. (2020): *Támogatás és támadás. Női civil szervezetek az illiberális demokráciában*. Budapest: Társadalomtudományi Kutatóközpont, 8–30.
- Gerő, M. – Susánszky, P. – Kopper, Á. – Tóth, G. (2020): Strategies for Survival: Human Rights Organizations' Responses to the Closing of Political Opportunity Structures in Hungary. *Politologicky Casopis*, 27(2).
- Gerő, M. – Fejős, A. – Kerényi, S. – Szikra, D. (2023): From exclusion to co-optation: Political opportunity structures and civil society responses in de-democratising Hungary. *Politics and Governance*, 11(1), 16–27.
- Goodley, Dan (2012): *Disability Studies: An Interdisciplinary Introduction*. SAGE.
- Hallstrom, L. K. (2004): Eurocratising enlargement? EU elites and NGO participation in European environmental policy. *Environmental Politics*, 13(1), 175–193.
- Harpur, P. (2012): Embracing the new disability rights paradigm: the importance of the Convention on the Rights of Persons with Disabilities. *Disability & Society*, 27(1), 1–14.
- Hartblay, C. (2020): Disability expertise: claiming disability anthropology. *Current Anthropology*, 61(21), 26–36.
- Hegedüs, L. – Ficsorné, M. – Szepessyné, J. – Pajor, E. – Könczei, Gy. (2009): *A fogyatékosügy hazai és nemzetközi története*. Budapest: ELTE.
- Kálmán, Zs. – Könczei, Gy. (2002): *A Taigetosztól az esélyegyenlőségig*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Keszi, R. – Pál, J. – Papp, G. (2014): Fogyatékosügyi szervezetek együttműködési kapcsolatai Magyarországon – Pillanatfelvétel a nonprofit szektor egyik speciális szegmensének hálózatszerveződési karakterisztikájáról. *Gyógypedagógiai Szemle*, 42 (1), 9–22.
- Kozma, Á. – Petri, G. – Bernát, A. (2020): Kiszolgáltatottság és stagnálás: fogyatékos emberek társadalmi helyzete a 2010-es években. In Kolosi, T. – Szelényi, I. – Tóth, I. Gy. (szerk.): *Társadalmi riport 2020*. Budapest: TÁRKI, 381–403.
- Krizsán, A. – Roggeband, C. – Popa, R. M. (2017): *The Gender Politics of Domestic Violence: Feminists Engaging the State in Central and Eastern Europe*. London: Routledge.
- Krizsán, A. – Roggeband, C. (2021): Reconfiguring state–movement relations in the context of de-democratization. *Social Politics: International Studies in Gender, State & Society*, 28(3), 604–628.

- Meyers, S. (2014): Global civil society as megaphone or echo chamber?: Voice in the international disability rights movement. *International Journal of Politics, Culture, and Society*, 27, 459–476.
- Meyers, S. (2019): *Civilizing Disability Society: The Convention on the Rights of Persons with Disabilities Socializing Grassroots Disabled Persons' Organizations in Nicaragua*. Cambridge University Press.
- Mikecz, D. (2020): *Semmit rólunk nélkülünk: tüntetések, politikai aktivizmus az Orbán-rezsim idején*. Napvilág Kiadó – MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont.
- Mladenov, T. (2017a): From state socialist to neoliberal productivism: Disability policy and invalidation of disabled people in the postsocialist region. *Critical Sociology*, 43(7–8), 1109–1123.
- Mladenov, T. (2017b): Post-socialist disability matrix. *Scandinavian Journal of Disability Research*, 19(2), 104–117.
- Mladenov, T. – Petri, G. (2020): Critique of deinstitutionalisation in postsocialist Central and Eastern Europe. *Disability & Society*, 35(8), 1203–1226.
- Muiznieks, L. (2017): *The Shrinking Space for Human Rights Organisations*. *Human Rights Comment*. Council of Europe. <https://www.coe.int/pt/web/commissioner/-/the-shrinking-space-for-human-rights-organisations>
- Nádas, P. (2019): *Árnyékban született csillagok I–II. – Paralimpiatörténeti tanulmányok*. Budapest: Mozgáskorlátozottak Egyesületeinek Országos Szövetsége.
- Oliver, M. (1990): *The Politics of Disablement*. London: Macmillan.
- Oliver, M. (1997): The disability movement is a new social movement! *Community Development Journal*, 32(3), 244–251.
- Pelka, F. (2012): *What we have done: An oral history of the disability rights movement*. Univ of Massachusetts Press.
- Petri, G. – Beadle-Brown, J. – Bradshaw, J. (2017): “More honoured in the breach than in the observance”—Self-advocacy and human rights. *Laws*, 6(4), 26.
- Petri, G. (2019): Az emberi jogok és a fogyatékos emberek társadalmi mozgalmá. Kritikai elemzés. *Fogyatékoság és Társadalom*, 1, 29–56.
- Petri, G. – Beadle-Brown, J. – Bradshaw, J. (2021): Even a Self-Advocate Needs to Buy Milk’—Economic Barriers to Self-Advocacy in the Autism and Intellectual Disability Movement. *Scandinavian Journal of Disability Research*, 23(1), 180–191.
- Petri, G. – Turnpenny, A. – Bernat, A. (2023): When Legislation Is Not Enough. *The International Journal of Disability and Social Justice*, 3(1), 42–59.
- Pettinicchio, D. (2019): *Politics of empowerment: Disability rights and the cycle of American policy reform*. Stanford University Press.
- Rasell, M. – Iarskaia-Smirnova, E. (eds.) (2013): *Disability in Eastern Europe and the former Soviet Union: History, policy and everyday life*. London: Routledge.
- Roggeband, C. – Krizsán, A. (2021): The selective closure of civic space. *Global Policy*, 12, 23–33.
- Roulstone, A. – Prideaux, S. (2012): *Understanding disability policy*. London: Policy Press.

- Sabatello, M. – Schulze, M. (eds.) (2013): *Human rights and disability advocacy*. University of Pennsylvania Press.
- Shakespeare, T. (2013): *Disability rights and wrongs revisited*. London: Routledge.
- Šiška, J. – Beadle-Brown, J. (2020): Report on the transition from institutional care to community-based services in 27 EU member states. *European Expert Group on Transition from Institutional to Community-Based Care*.
- Trevisan, F. (2016): *Disability rights advocacy online: Voice, empowerment and global connectivity*. New York: Taylor & Francis.
- Vanhala, L. (2015): *The diffusion of disability rights in Europe*. *Human Rights Quarterly*, 37, 831–53.
- Waltz, M. (2015): *Az autizmus társadalmi és orvosi története*. Budapest: Fogyatékos Személyek Esélyegyenlőségéért Közhasznú Nonprofit Kft.

Egyéb források

- Autisták Országos Szövetsége – AOSZ. www.aosz.hu
- Committee on the Rights of Persons with Disabilities (2020): *Inquiry concerning Hungary under article 6 of the Optional Protocol to the Convention*. <https://digitallibrary.un.org/record/3884297?ln=en> (Letöltve: 2023. december 11.)
- Értelmi Fogyatékosággal Élők és Segítőik Országos Érdekvédelmi Szövetsége – ÉFOÉSZ. www.efoesz.hu
- Hruskó, E. (2018): Rengetegen fogtak össze a hármas metró akadálymentesítéséért. *Merce.hu*. <https://merce.hu/2018/08/26/rengetegen-fogtak-ossze-a-harmas-metro-akadalymentesiteseert/> (Letöltve: 2023. augusztus 23.)
- Magyar Vakok és Gyengénlátók Országos Szövetsége – MVGYOSZ. www.mvgyosz.hu
- MEOSZ (2022): *Nyílt levél Magyarorszáig kormányának*. <https://www.meosz.hu/blog/azonnali-intezkedest-ker-a-kormanytol-nyilt-leveleben-a-meosz-elnoke/> (Letöltve: 2023. szeptember 3.)
- MEOSZ (2023): *Átadták a teljes körűen akadálymentesített M3-as metró valamennyi megállóját*. <https://www.meosz.hu/blog/atadtak-a-teljes-koruen-akadalymentesített-m3-as-metro-valamennyi-megallojat/> (Letöltve: 2023. augusztus 23.)
- Mozgáskorlátozottak Egyesületeinek Országos Szövetsége – MEOSZ. www.meosz.hu
- Reuters (2014): *Hungary raids NGOs, accuses Norway of political meddling*. <https://www.reuters.com/article/uk-hungary-norway-funding-ngo-idUKKBN0ED1RK20140602> (Letöltve: 2023. június 23.)
- Siketek és Nagyothallók Országos Szövetsége – SINOSZ. www.sinosz.hu
- Társaság a Szabadságjogokért Közhasznú Egyesület – www.tasz.hu
- United Nations Convention on the Rights of Persons with Disabilities (2006).
- Validity Alapítvány – Központ a Mentális Sérültek Jogaiért – www.validity.ngo
- World Health Organisations (2011): *World report on disability*. Geneva.